

פרשת כי תבא

לימוד הלכה דאורייתא מדיבור ישיר

כו, יד לא־אֶכְלֶתִּי בְּאֲנִי מִמְּנוּ

בענין הדיבור הישיר בתורה וההבדל בינו ובין דברי הכתוב הרגילים עסקנו בכמה וכמה מאמרים (בעיקר בספר בראשית). כמו כן בכמה מאמרים עסקנו ביסוד גדול בסגנון הכתוב, והוא שעל מנת שיהיה אפשרי ללמוד הלכה דאורייתא מחייבת, יש צורך שהטקסט יהיה מנוסח בלשון ציווי (עשה או לא תעשה). אין למדים הלכה מחייבת מדאורייתא מדברי סיפור בטקסט. קל וחומר שאין למדים הלכה דאורייתא מדיבור ישיר (דיבור אדם), שקנה המידה שלו הוא המרכיב הסוביקטיבי, ובודאי שאין קיום למרכיבים סוביקטיבים במצוות התורה, המשקפות את רצונו המחייב המוחלט של הבורא יתברך. מאמרנו זה נועד להבין כיצד (אליבא דרמב"ם עצמו) לומדים דין דאורייתא מדברים שאדם אומר ('דיבור ישיר') בהביאו את הביכורים לבית המקדש.

כחלק מדין וידוי מעשרות, מצהיר היהודי (כו, יד) "לא־אֶכְלֶתִּי בְּאֲנִי מִמְּנוּ", שם מפרש רש"י: "מכאן שאסור לאונן". מפרשי רש"י התלבטו אם כוונתו לומר ("מכאן") שאיסור אכילת מעשר שני לאונן הוא בלאו דאורייתא, או שמא זהו מדברי סופרים. ומאירים דברי גדול מפרשי רש"י, הרא"ם, וזה לשונו:

אבל מלקות ליכא למשמע מינה, מפני ש"לא־אֶכְלֶתִּי" אינו אזהרה, אלא לשון ודוי בעלמא. ומשום הכי כתב רש"י ז"ל 'מכאן שאסור', דמשמע שאינו אלא איסורא בעלמא... ולפיכך הוצרך למצוא הלאו ממקום אחר... וכן ראוי, שהרי כל האזהרות בכל מקום אינן אלא מפי השם לנוכח האדם. ומהתימה מהרמב"ם שכתב (הלכות מעשר שני ג, ה): האוכל מעשר שני באנינות של תורה - לוקה, שנאמר "לא־אֶכְלֶתִּי בְּאֲנִי מִמְּנוּ" (עכ"ל הרא"ם).

ומן התימה על הרב המזרחי, שאישתמיט מיניה רמב"ם מפורש, הקובע את היסוד שהרא"ם הניח לנו, שכל אזהרה בתורה צריכה להיות מנוסחת בניסוח

של ציווי מה' לאדם. הרמב"ם מקשה בעצמו על היסוד הזה מפסוקנו, ומשיב בטוב טעם ודעת, תוך כדי הנחת יסוד חשוב בסגנון הכתוב, כי בסגנון הכתוב קא עסקינן. כפי שכתבנו רק סגנון של ציווי יכול להוות מצוה דאורייתא כפי שראינו - או עשה או לא תעשה. וזה לשון הרמב"ם (תרגום ר"י קאפח) בשורש השמיני (בין ארבעה עשר השרשים שהקדים לספר המצוות):

שאינן למנות השלילה עם הלא תעשה... ואינן אפשרות להכניס ציווי למשפט הגדה וסיפור... כיון שהדבר כן, בשום פנים אינן למנות את הלאוין שהם שלילה [כגון "אינן לנערה חטא מות"] בין מצוות לא תעשה... עכ"ל.

ושם מבאר הרמב"ם באריכות כיצד "אל" מציין לא תעשה, "אינן" מציין שלילה ואילו "לא" יכול להיות או שלילה ("ולא יהיה קרח ובעדתו"), "לא תצא קצאת העבדים" או לא תעשה ("לא תרצח"). ואז עובר הרמב"ם אל המקרה והמקרא שלנו, תוך כדי כך שמציין את הקושיא שראינו אצל הרא"ם, ומשיב מיניה וביה, וזה לשונו:

אבל נשאר לנו לבאר דבר אחד, שבו תושלם כוונת השער הזה, והוא: שכל מקום שסופר בתורה והוטל עלינו שנכריז לא עשינו דבר מסוים, כלומר, שנשלול מעצמנו מעשה פלוני ופלוני, הרי אותו המעשה נמנה מכלל מצוות לא תעשה, אף על פי שהלאו שנאמר בו הוא שלילה ולא אזהרה. כי משהטיל עלינו שנשלול מעצמנו ונאמר 'אני לא עשיתי כך ולא עשיתי כך', נדע בהכרח שעשיית אותו הכך וכך מוזהרים עליה. וזה כגון שחייבנו הכתוב שנאמר "לא אכלתי באני ממנו, ולא בערתי ממנו בטמא, ולא נתתי ממנו למת" - משמע מזה שכל מעשה ומעשה מאלו מוזהרים עליו, עכ"ל.

אמנם הדיבור הישיר של האדם המובא בתורה שבכתב אינו יכול להיות מקור לדין מחייב דאורייתא, אבל ציווי בתורה על האדם לומר "לא עשיתי", הרי זה שווה לציווי לא לעשות.

ואם כך בחלק ההלכתי של התורה, בל נתפלא אם נמצא אותו יסוד בחלק ההליכותי (סיפורי) של התורה, שהרי סדנא דתורה חדא הוא. כוונתנו לומר שסיפור או דיבור ישיר בסיפורי התורה (כגון של פרעה, שר המשקים, ואפילו

האבות והאמהות) אמנם לא ילמדו הלכה דאורייתא, לא עשה ולא לא תעשה. אבל אם דיבורו של האדם יקבל את אישורו של הקב"ה, הרי בזה עולה הדיבור הישיר דרגה אחת, ומעתה במצוה דאורייתא קא עסקינן. וקל וחומר אם אישורו של הקב"ה לדבריו של האדם נוסח בצורת ציווי, שהקב"ה מצווה עליו לעשות את אשר הוא מיזמתו הצהיר שיעשה. ההצהרה עצמה דינה כ"לא-אֶכְלֶתִי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ", ואילו הציווי לעשות כך, דינו כ"וְאֶמְרָתְךָ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ", דהיינו ציווי להצהיר כך. וברור שאין זה משנה אם הדיבור ישיר בא לפני הציווי או אחרי הציווי.

דוגמה להסכמת הקב"ה, הן הלא מפורשת והן המפורשת, לדיבורו של האדם, מצינו בפרשת נדרו של יעקב בפרשת ויצא (כח, כ-כב): "וַיְדַר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר... וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים, וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן-לִי עֵשֶׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ". הגמרא כתובות (נ, א) קבעה: תניא המבזבז (לצדקה) אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות. אמר רב נחמן... מאי קרא, "וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן-לִי עֵשֶׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ". הגר"א בפירושו שנות אליהו למשנה (פאה א, א) כותב:

והוא מן התורה. והא דאיתא בגמרא דילן "באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש", הפירוש, שהיה מקודם הלכה למשה מסיני דאל יבזבז יותר מחומש, ואח"כ שכחו, וחזרו ויסדו כהלכה ראשונה. וזהו הפירוש "באושא התקינו" דשם חזרו להלכה למשה מסיני הקדומה. וכן איתא בירושלמי פרק זה [פאה א, א: כך היתה הלכה בידם ושכחוה ועמדו השניים והסכימו על דעת ראשונים]. עכ"ל הגר"א.

המפרשים תמהו מה ראה הגר"א לראות דוקא בדרשה זו של רב נחמן דרשה דאורייתא (תורה תמימה: אבל לא זכיתי להבין... וצריך עיון רב בזה). אולם לפי דברינו נראה להציע כי אמנם כתוב זה יכול להוות בסיס לדרשה דאורייתא, בהיותו דיבור ישיר מיעקב אל הקב"ה, אשר חלק ממנו ("עֵשֶׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ") קיבל את הסכמתו המפורשת של הקב"ה - "אֶנְכִי הָאֵל בֵּית-אֵל אֲשֶׁר מְשַׁחֵת שֵׁם מִצֵּבָה, אֲשֶׁר נִדְרָתְךָ לִי שֵׁם נֶדֶר" (בראשית לא, יג). החלק הראשון של הנדר ("וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים") אף קיבל את הסכמתו המפורשת של הקב"ה בצורת ציווי (שם לה, א): "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-יַעֲקֹב קוּם

עֲלֵה בֵּית-אֵל וְשִׁב-שָׁם, וַעֲשֵׂה-שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַנְּרָאָה אֲלֶיךָ בְּבִרְחֶךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אֲחִיךָ.

לאור מה שראינו עד כה, עצם ההבנה כיצד לראות בנדון של יעקב אבינו מקור להלכה דאורייתא, אולי מצינו סיוע לדרכנו, ונבין כיצד הרמב"ם פסק דינו המיוחד הנאמר ללא מקור בחז"ל ("יראה לי") ואשר עליו סמך הראב"ד את שתי ידיו - "הראיה מיעקב ראייה היא".

רמב"ם (חרמין וערכין ו, לא): יראה לי שאע"פ שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, אם אמר "הרי עלי להקדישו", הרי זה חייב להקדישו כשיבוא לעולם - משום נדרו. ואם לא הקדיש הרי זה עובר משום בל תאחר ו"לא יחל דברו" ו"כָּכֹל-הֵיצֵא מִפִּי יַעֲשֶׂה" כשאר הנדרים. ובהלכה לג: ראייה לדבר זה, ממה שאמר יעקב אבינו ע"ה "וְכָל אֲשֶׁר תִּתֶּן-לִי עֲשֹׂר אֶעֱשְׂנֶנּוּ", עכ"ל הרמב"ם.

שמה ניתן להציע שהראב"ד יצא מגדרו הרגיל - כל מקום שאין הראב"ד חולק על הרמב"ם ניתן לומר כי מסכים עמו. אולם כאן הוא טורח להסכים, ואף לא בנוגע לעצם ההלכה כי אם לראיה שהרמב"ם מביא! רצונו של הראב"ד (בעקבות הרמב"ם) להוציא דין זה מחוץ לכלל שאין למדים הלכה מדיבור ישיר (של האדם). הראיה מיעקב אבינו היא מאישורו של הקב"ה "אֲשֶׁר נִדְרָתָ לִי שָׁם נָדַר" - באשר הנדר הזה בודאי היה על דבר שלא בא לעולם ("אם-יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרֵנִי... וְנָתַן-לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל") כלומר, הקב"ה קבע שיש לו דין נדר!